

nok giver en overordentlig velfunderet og omfattende indsigt i emnet, men som også kræver en betydelig ihærdighed fra elevens eller den studerendes side. Og er det hensigten, at bogen skal henvende sig til den „interesserede offentlighed“, vil der på grund af bogens omfang nok være et ganske smalt marked, og dette marked består formentlig endda af personer, der har sproglige forudsætninger for at indhente viden om emnet på anden vis. Måtte disse anmelderens bekymringer vise sig ubegrundede!

Niels Amstrup
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Jens Bonke, *Arbejde, tid og køn - i udvalgte lande*, København: Socialforskningsinstituttet, 1995, 227 s., kr. 125,00.

Hovedkonklusionen i Jens Bonkes bog er, at der er en udvikling mod konvergens med hensyn til kvinders erhvervstilknytning, tidsanvendelse, fødselstal, vielser og skilsmisser. En række lande kommer således til at ligne hinanden, og inden for det enkelte land, bliver mænds og kvinders arbejdsmarkedstilknytning og tidsanvendelse mere ens. De lande der undersøges er en række OECD-lande, og i et afsluttende afsnit fokuseres der på Danmark, England og Spanien, som udviklingsmæssigt befinder sig på tre forskellige stadier med hensyn til kvinders arbejdsmarkedstilknytning.

Bogens tema, arbejde, tid og køn i et komparativt perspektiv er ganske spændende, fordi den anførte tendens til konvergens sætter forholdet mellem familie, marked og stat på den politiske dagsorden i mange lande. Norden og især Danmark og Sverige har været førende i udviklingen mod integration af kvinder i arbejdsstyrken. Her får spørgsmålet fornyet aktualitet i forbindelse med debatten om velfærdsstatens fremtid. Udbygningen af især velfærdsstatens serviceydelser skete i sammenhæng med integrationen af kvinder i arbejdsstyrken, og familie- og socialpolitikken har blandt andet været styret af et ønske om tilpasning til et toforsørger familiemønster og mere ligestilling mellem kønnene. Det er også tydeligt, at kvinders øgede økonomiske uafhængighed af mænd og ægteskab blandt andet er sket via offentlige indkomstoverførsler. Spørgsmålet er, hvorledes tilpasningen til de nye familiemønstre vil være i andre lande, hvor kvinderne først nu for alvor er på vej ud på arbejdsmarkedet. Måske vil udviklingen i de kommende år udfordre skandinaviske forskeres forklaringer på sammenhængen mellem velfærdsstatens udbygning og kvindernes integration i arbejdsstyrken, måske vil den bekræfte den.

Bogen er lavet på opdrag af „Velfærdskommissionen“, som ønskede en kortlægning af udviklingen i arbejdsudbud og familiernes tidsanvendelse i Danmark og i forskellige OECD-lande. Derudover søger Bonke at *forklare*

nok giver en overordentlig velfunderet og omfattende indsigt i emnet, men som også kræver en betydelig ihærdighed fra elevens eller den studerendes side. Og er det hensigten, at bogen skal henvende sig til den „interesserede offentlighed“, vil der på grund af bogens omfang nok være et ganske smalt marked, og dette marked består formentlig endda af personer, der har sproglige forudsætninger for at indhente viden om emnet på anden vis. Måtte disse anmelderens bekymringer vise sig ubegrundede!

Niels Amstrup
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Jens Bonke, *Arbejde, tid og køn - i udvalgte lande*, København: Socialforskningsinstituttet, 1995, 227 s., kr. 125,00.

Hovedkonklusionen i Jens Bonkes bog er, at der er en udvikling mod konvergens med hensyn til kvinders erhvervstilknytning, tidsanvendelse, fødselstal, vielser og skilsmisser. En række lande kommer således til at ligne hinanden, og inden for det enkelte land, bliver mænds og kvinders arbejdsmarkedstilknytning og tidsanvendelse mere ens. De lande der undersøges er en række OECD-lande, og i et afsluttende afsnit fokuseres der på Danmark, England og Spanien, som udviklingsmæssigt befinder sig på tre forskellige stadier med hensyn til kvinders arbejdsmarkedstilknytning.

Bogens tema, arbejde, tid og køn i et komparativt perspektiv er ganske spændende, fordi den anførte tendens til konvergens sætter forholdet mellem familie, marked og stat på den politiske dagsorden i mange lande. Norden og især Danmark og Sverige har været førende i udviklingen mod integration af kvinder i arbejdsstyrken. Her får spørgsmålet fornyet aktualitet i forbindelse med debatten om velfærdsstatens fremtid. Udbygningen af især velfærdsstatens serviceydelser skete i sammenhæng med integrationen af kvinder i arbejdsstyrken, og familie- og socialpolitikken har blandt andet været styret af et ønske om tilpasning til et toforsørger familiemønster og mere ligestilling mellem kønnene. Det er også tydeligt, at kvinders øgede økonomiske uafhængighed af mænd og ægteskab blandt andet er sket via offentlige indkomstoverførsler. Spørgsmålet er, hvorledes tilpasningen til de nye familiemønstre vil være i andre lande, hvor kvinderne først nu for alvor er på vej ud på arbejdsmarkedet. Måske vil udviklingen i de kommende år udfordre skandinaviske forskeres forklaringer på sammenhængen mellem velfærdsstatens udbygning og kvindernes integration i arbejdsstyrken, måske vil den bekræfte den.

Bogen er lavet på opdrag af „Velfærdskommissionen“, som ønskede en kortlægning af udviklingen i arbejdsudbud og familiernes tidsanvendelse i Danmark og i forskellige OECD-lande. Derudover søger Bonke at *forklare*

udviklingen. Via en neoklassisk tidsallokeringsmodel søger han at besvare, hvilke faktorer der i særlig grad adskiller de forskellige lande. Dertil kommer, at han søger forklaringer på udviklingen i økonomisk og sociologisk teori. Den beskrivende del af rapporten lykkes imidlertid bedre end den forklarende, måske fordi problemstillingen er for ambitiøs i forhold til de metoder og modeller, der anvendes. Undertiden er det også uklart, hvad der er afhængige og hvad der uafhængige variable. For eksempel konkluderer Bonke i forbindelse med en faktoranalyse af en række forskellige variable (blandt andet kvinders arbejdsudbud, kvinders dobbeltrolle som mødre og forsørgere og sammenhængen mellem kvinders og mænds uddannelse og servicesektorens størrelse), at særlige vigtige faktorer i variationerne forklarer forskellene mellem landene.

Variationerne mellem landene beskrives meget illustrativt ved forskellige modeller for kvinders aldersbetingede erhvervsfrekvenser. Landene gennemløber helt eller delvist en uni-modal model, en duo-modal model og en plateau model. Den uni-modale model kendetegner et samfund, hvor unge kvinder er knyttet til arbejdsmarkedet, men går ud af arbejdsstyrken, når de får børn for ikke at vende tilbage. I den duo-modale vender de tilbage til arbejdsmarkedet efter småbørnsperioden, og i plateau-modellen fastholder kvinderne som mændene tilknytningen til arbejdsmarkedet gennem hele deres voksenliv. Der findes fortsat klare forskelle i Europa, således at der i lande som Irland, Spanien og Luxembourg findes en uni-modal model, mens Middelhavslandene og Belgien er i en overgangsfase. I Tyskland, Holland og England holder kvinderne fortsat pause i forbindelse med småbørnsperioden, mens de i Norden og Frankrig har en arbejdsmarkedstilknytning, som minder om mænds. Udviklingen synes hurtigt at gå mod en plateau-model i alle lande. Bonke påviser, at de stigende erhvervsfrekvenser hænger sammen med stigningen i kvinders uddannelsesniveau. Landene er også på dette punkt kommet til at minde mere om hinanden, idet der også i andre lande er kommet stadig flere højtuddannede mænd og kvinder.

Ændringen i uddannelsesniveau og erhvervsfrekvenser peger mod mere ligestilling mellem kønnene, men dette modificeres, når omfanget af deltid, midlertidige ansættelser og arbejdsløshed tages i betragtning. Her viser det sig, at kvinders tilknytning til arbejdsmarkedet er meget forskellig fra mænds.

Bonke analyserer dernæst udviklingen i husholdningsarbejdet. Det fremgår, at der er betydelige variationer i dette arbejdes omfang mellem landene, og at mænds andel af dette arbejde er steget, samtidig med at det er faldet for kvinder. For kvinder konstateres en sammenhæng mellem uddannelseslængde og omfanget af husarbejde og erhvervsarbejde. Jo længere uddannelse, jo mere erhvervsarbejde. Husholdningsarbejdet falder, men i mindre omfang. Resultatet er kortere fritid. Dette gælder også, men i mindre grad for mænd, uden at der dog ses en sammenhæng mellem uddannelse og husarbejdets omfang.

Bonke forklarer først og fremmest disse forhold på baggrund af human-kapital traditionen. Når dette lykkes mindre godt, så skyldes det, at et kom-

plekst samspil mellem en række forskellige faktorer søges forklaret primært ud fra økonomiske faktorer. Bonke nævner undervejs en række forklaringer, som for eksempel kvinders ønske om ligestilling og stigende velstand, skatte- og familierpolitik osv. I hovedkonklusionerne er det imidlertid de økonomiske faktorer, især i form af human-kapital, som forklarer variationerne mellem landene og udviklingen i kønsarbejdsdelingen. Hans statistiske model er bygget op om en sådan tankegang, og i det teoretiske afsnit koncentrerer han sig også om økonomiske forklaringer, efter kort at have nævnt et par sociologiske forklaringer. Jeg tvivler imidlertid på, at den brede problemstilling omkring køn, tid og arbejde kan forklares fyldestgørende ved hjælp af statistiske modeller. Det lykkes i hvert tilfælde ikke her! Hvis den brede og overordnede problemstilling fastholdes, mener jeg, at økonomiske, sociologiske og politologiske forklaringer kan supplere hinanden.

Dette skal jeg i det følgende belyse ved et par eksempler: De variationer, der har eksisteret i kønsarbejdsdelingen i OECD-landene hænger helt klart sammen med økonomiske faktorer, der synes at være en tendens til at ligestilling mellem kønnene fremmes mest, når der er højkonjunktur og behov for arbejdskraft. Men når man analyserer forskellene i efterkrigstiden mellem lande som Holland, Tyskland og Danmark, er det tydeligt, at „politics matters“, for eksempel i den forstand, at man via skatte-, familie- og socialpolitik i høj grad har kunnet bestemme, om det var økonomisk attraktivt, at gifte kvinder arbejdede. I Holland og Tyskland har man indtil for nylig forsøgt at holde gifte kvinder i hjemmet, også under højkonjunktur. I Danmark har man søgt at fjerne barrierer for gifte kvinders erhvervsarbejde. Der er tilsyneladende en sammenhæng mellem sekularisering og ligestilling mellem kønnene. Religionens og kirkens indflydelse på politik er relativt underbetonet blandt skandinaviske politologer, men når variationerne mellem vesteuropæiske lande skal forklares, så kan man ikke se bort fra disse faktorer. Den katolske kirke som institution har haft en overordentlig stor indflydelse på familie-, social-, skattepolitik osv. via den tætte forbindelse med de kristeligt demokratiske regeringer. Derfor har ønsket om at fastholde kvinderne i familien og begrænse den statslige omsorg været højt prioriteret. Tilsvarende kunne man pege på forhold som kvindebevægelsens styrke og indflydelse, befolkningens holdninger til ligestilling mellem kønnene, og kvinders politiske repræsentation som forhold, der influerer på forskelle i kønsarbejdsdelingen i OECD-landene.

Et andet eksempel er udviklingen i børnetallet, som Bonke også forklarer med udgangspunkt i human-kapital traditionen. Der er ganske vist nuancer, hvor „efterspørgselen efter børn“ både relateres til kvantitet og kvalitet (i form af det enkelte barns velfærd). Udgangspunktet er imidlertid, at individer er rationelle, og investeringer i uddannelse er afgørende, også når det drejer sig om at få børn. Der har været gjort mange forsøg på at forklare svingninger i børnetal ud fra økonomiske faktorer, men i Danmark kan de forholdsvis nemt afvises ved at fokusere på dykket i fertiliteten i to økonomisk så forskellige perioder som 1930'erne og 1960'erne. Igen må der langt flere faktorer på bordet. Religion spiller naturligvis ind, men i dag har katolske lande som

Italien og Spanien de laveste børnetal i Vesteuropa, mens Irland har et af de højeste. De senere års stigning i svenske og danske børnetal indikerer, at tilpasningen til de nye familiemønstre, både i form af lovgivning og arbejdsdelingen i den enkelte familie også spiller ind. Endelig er det indlysende, at adgang til abort og præventionsmidler har betydning for fertiliteten. Danmarks-historiens største dyk i børnetallet startede i 1966, da p-pillen blev frigivet.

Som nævnt er det er ikke således, at Bonke ser bort fra ikke-økonomiske faktorer. Han inddrager nogle af dem, der er omtalt her undervejs i sin rapport, og de kommer også ind, når han afslutningsvis fokuserer på tre lande, men de underbetones i hovedkonklusionerne. Så besnærende det end kunne være at finde én forklaring på udviklingen i tid, arbejde og køn, så mener jeg, at man må konstatere, at kønsarbejdsdelingen bestemmes af et samspil mellem økonomiske, politiske og ideologiske faktorer. I forbindelse med beslutninger om velfærdsstatens fremtidige udvikling, vil det derfor også have betydning, hvor højt målsætningen om ligestilling mellem kønnene står på den politiske dagsorden.

Anette Borchorst
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Hans-Jørgen Schanz, *Karl Marx. I Tilbageblik Efter Murens Fald*, Århus: Modtryk, 1994, 154 s., kr. 168,00.

Bogen er en publicering af en forelæsningsrække, som Hans-Jørgen Schanz i forårssemesteret holdt på Institut for Idehistorie i Århus. Såvel forelæsningsrækken som bogen har titlen *Karl Marx i tilbageblik efter Murens fald*. Det er i flere henseender en mærkelig bog. Den rummer ikke - som titlen kunne forlede en til at tro - sammenhængende refleksioner over Marx og socialismen efter Murens fald. Ej heller gøres der noget forsøg på at sætte Marx' teorier i relation til den nutidige samfundsvidenskabelige teoriudvikling og diskussion, således som denne for eksempel folder sig ud i Giddens', Cohen's, Elster's, Olin Wright's og mange andres gentagne livtag med Marx. Der er heller ikke tale om nogen generel introduktion til Marx a la McLellan eller herhjemme Jørgen K. Bukdahl. Bogen er primært en blanding af en forsinket programmerklæring og et tilbageskuende forsvar for den kapitallogiske grundposition, som den for eksempel kom til udtryk i Schanz' gamle bog fra 1973 *Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status*.

Bogens mest interessante afsnit er måske nok Schanz' refleksioner over 68-studenternes Marx-læsning og hans præcisering af den kapitallogiske grundposition. Han fremhæver her to vigtige „momenter“: For det første, at „det marxske teorikorpus blev revet fri af indlejringen i 'marxismens historie'“ (p.